

Штельмах Г.Б.,

канд. пед. наук,

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ

«Криворізький національний університет»

ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються переваги формування предметних компетентностей майбутніх учителів-філологів під час процесу професійної підготовки. У статті висвітлено проблеми і перспективи.

Ключові слова: формування предметних компетентностей, творча особистість, шлях.

В статье рассматриваются преимущества формирования предметных компетентностей будущих учителей-филологов во время процесса профессиональной подготовки. В статье освещены проблемы и перспективы.

Ключевые слова: формирование предметных компетентностей, творческая личность, путь.

The article deals with the preference of subject competence formation process during the process of pedagogical training. The problems and perspectives are investigated in the article.

Key words: competence formation process, creative personality, the way.

Актуальність проблеми. Інтеграція України в європейське і світове співтовариство, соціально-економічні і духовні процеси, що відбуваються в суспільстві, відмова від авторитарних методів управління, побудова громадянського суспільства на засадах реалізації принципу гуманізму, реформування системи освіти, зміна стратегічних принципів навчання, посилення інноваційних процесів в освіті вимагають орієнтації усіх її ланок на особистість, на її потреби, на створення максимальних умов для розвитку і самореалізації всіх учасників навчально-виховного процесу. Нова парадигма освіти визначає нові змістовно-ціннісні орієнтири освітнього простору. Болонська угода європейських

країн загострила питання якості сучасної освіти підготовки педагогічних кадрів, здатних виконати соціальне замовлення, брати активну участь в економічному відродженні сучасного суспільства.

Утвердження таких суспільних і особистісних цінностей як «людина», «творчість», «духовність», «компетентність» визначається характером сучасних цивілізаційних процесів та зумовлює появу в педагогічній практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на цілісний розвиток особистості майбутнього вчителя, активізацію його творчих суб'єктивних можливостей, зростання загальної культури та формування предметних компетентностей. Розбудова особистісно-орієнтованої освіти ґрунтується на пріоритетах соціального та індивідуального, логічного та образного, традиційного та інноваційного. Зазначені нові ідеї та підходи концептуально закладені у зміст «Національної доктрини розвитку освіти країни у ХХІ ст.», Державної національної програми «Освіта ХХІ ст.», Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту», Концепції педагогічної освіти.

Основні офіційні документи держави наголошують на тому, що людина є вищою цінністю суспільства. Зміна умов її життя, принципів організації життєдіяльності та навчання безпосередньо пов'язані з успішною самоорганізацією особистості у нестабільних, постійно змінюваних обставинах.

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті визначила, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості, забезпечення високої якості освіти випускникам середньої та вищої школи. Переважна більшість педагогів-науковців і освітян-практиків переконані, що підготовка фахівців у будь-якій сфері повинна здійснюватися на новій концептуальній основі. Людський фактор став одним із основних у розв'язанні цього питання. Сучасній школі потрібний не простий виконавець професійних функцій, а кваліфікований компетентний фахівець із високим духовно-моральним потенціалом, який би прагнув власної самореалізації у професійно-педагогічній діяльності, втілював сучасні принципи навчання і виховання, змінив сенс і характер стосунків в системі «викладач-

вчитель-учень», поважав суверенність особистості, тобто педагог-майстер. Від компетентності шкільного вчителя залежить результативність і якість підготовки підростаючого покоління. У зв'язку з цим професійний ріст і результативність підготовки педагогічних кадрів не може розглядатися як їхня особиста проблема, вона набуває статусу соціальної. Завданням вищої школи є не лише озброєння майбутніх учителів філологічних спеціальностей відповідними фаховими знаннями, а й формування у них предметних компетентностей. Адже саме предметні компетентності набувають останнім часом все більшої актуальності, у зв'язку з постійною трансформацією соціального досвіду, модернізацією сфери професійної освіти, створенням різноманітних видів авторських педагогічних систем, зростанням рівня вимог суспільства до підготовки педагогічних кадрів. Саме в цьому напрямку велике значення має пошук шляхів забезпечення якісної підготовки педагогічних кадрів. З огляду на це головним завданням вищої педагогічної освіти є формування в студента гуманістичних нахилів, розуміння власного майбутнього в суспільному та професійному житті, розвиток комунікативних і організаторських здібностей, уміння аналізувати педагогічні явища та процеси. Необхідно переосмислити весь процес педагогічної освіти, її мету, основні завдання й принципи, зміст практичної діяльності в системі підготовки майбутніх вчителів філологічних спеціальностей з урахуванням самостійного і творчого усвідомлення ними знань. Такі знання довше зберігаються, вони дієві, а стимулом їх поповнення служить не оцінка викладача, а самооцінка особистості. Науковці говорять про те, що на зміну інформаційно-проблемним формам навчання приходить евристично-пошуковий підхід до організації освітньої діяльності, а вся система педагогічної освіти набуває гуманоцентричної орієнтації не лише у сфері теорії та елітної освіти, а й на рівні масової школи.

Мета статті – показати проблеми і перспективи формування предметних компетентностей майбутніх учителів філологічних спеціальностей під час професійної підготовки.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми педагогічної освіти завжди надавалася належна увага, зокрема таким її аспектам як неперервності (А. Алексюк, В. Луговий, В. Майборода, О. Мороз та ін.); формуванню і розвитку педагогічної майстерності (Б. Грінченко, І. Зязюн, Л. Рувинський, Н. Тарасевич, Г. Чупилко та ін.); формуванню особистісної культури (В. Кан-Калик, О. Рудницька, Р. Хмелюк та ін.); підготовці студентів педагогічного вузу до професійної діяльності (Абдулліна, Е. Белозерцев, В. Бондар, В. Семиченко, М. Шкіль та ін.) тощо.

У роботах Ю. Бабанського, В. Кан-Каліка, С. Сисоевої й інших розкривається специфіка творчості майбутніх фахівців. У низці публікацій Л. Божович, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Рибалки й ін. розглядаються можливості використання дидактичних технологій в навчанні, методичного забезпечення освітнього процесу [1, 2].

Положення психології й педагогіки вищої школи, що розкривають закономірності й принципи професійного становлення особистості (Б. Ананьєв, І. Виготський, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн); взаємозв'язок і взаємозумовленість мислення і навчальної роботи (А. Вербицький, П. Гальперін, О. Матюшкін); розвиток особистості з її ініціативи, здатність до спілкування, до перетворення продукту навчальної діяльності (І. Богоявленська, В. Загвязинський, Є. Климов, В. Нагаєв та ін.); теоретичні положення про закономірності формування особистості, забезпечення якості навчальної діяльності (А. Бойко, В. Сластьонін, Р. Хмелюк та ін.) є основою пошуків розв'язання досліджуваної проблеми.

Сьогодні увага дослідників акцентується на обґрунтуванні необхідності зміни парадигми підготовки майбутніх вчителів в умовах вищого навчального педагогічного закладу, переведення її в режим творчого становлення особистості через переосмислення цілей, підходів, технологій підготовки педагогічних кадрів до професійної діяльності. Тенденція зміни освітньої парадигми знаннєвої на компетентнісну зазначається багатьма науковцями, зокрема А. Андрєєвим, В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимньою, О. Пометун та іншими, і є як

загальноєвропейською, так і загальноосвітньою. З'явилося чимало публікацій із питань активізації форм, методів і засобів організації процесу підготовки педагогічних кадрів, конкретизації змісту й принципів структурування навчальної інформації, використання нових технологій з підготовки майбутніх фахівців у навчальному процесі вищого навчального педагогічного закладу. Водночас аналіз існуючої практики педагогічної освіти, і емпіричних матеріалів і наукових публікацій свідчить про те, що процес навчання студентів досі здійснюється на старих підходах, у рамках традиційної «знаннєвої парадигми». Навчальні плани, програми передбачають виконання репродуктивних і корекційних функцій. Методика занять у вищій школі орієнтована на репродуктивне засвоєння навчальної інформації й вироблення виконавських умінь і навичок. Становлення професійного образу майбутніх педагогів, формування їх предметних компетентностей практично залишаються без належної уваги і викладачів, і студентів. Програми фахових і психолого-педагогічних дисциплін є в основному документами, які задані стандартами й не підлягають рефлексії. Фахова підготовка майбутніх вчителів-мовників ототожнюється з рівнем предметних знань, що закріплює в студентів адаптивну позицію, орієнтує їх на виконавську діяльність.

Підвищення якості підготовки педагогічних кадрів як предмет дослідження, привертає увагу сьогодні багатьох педагогів і психологів. Соціальна зумовленість проблеми формування предметних компетентностей педагога, оцінка його фахового рівня як важливої передумови оновлення шкільної справи, виділення в ній професійно значущих особистісних якостей педагога сучасної школи обумовили необхідність розглянути поняття «підвищення якості підготовки педагогічних кадрів», «формування предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей».

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що у нас час все більшого визнання отримує компетентнісна парадигма у сфері освіти. Її основу складає компетентнісний підхід до організації підготовки педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Практика підтверджує, що навчальні заклади, які займаються

підготовкою вчительських кадрів, мають враховувати зміни, що відбуваються у сучасному світі, і те, що лише «знаннєва» освіта не завжди відповідає новим вимогам кадрової політики. Аналіз теоретичних робіт, які присвячені різним аспектам підготовки педагогічних кадрів, дозволяє стверджувати, що кінцева мета освіти зміщується зі знань на компетентність, але так було не завжди.

До виникнення педагогічної освіти не було ніякої спеціальної підготовки вчителя. Наприкінці XVII століття в Росії вперше були вироблені державні вимоги до професійної підготовки вчителя, законодавчо оформилося їхнє правове положення в залежності від освіти. Задачі, функції вчителя, його роль, місце і відповідно вимоги до його професійної підготовки (компетентності) істотно змінювалися на різних етапах розвитку суспільства.

Криза «знаннєвої» парадигми, недостатність тріади «знання – вміння – навички» для характеристики якості сучасної вищої педагогічної освіти передбачає необхідність запровадження компетентнісного підходу як засобу відновлення порушеної рівноваги між освітою, запитами суспільства та реальними потребами ринку праці. Соціальні зміни вносять значні корективи до професіограми сучасного педагога, у визначення вимог до його підготовки, особистісних та професійних якостей. Показником якісної освіти сьогодні є не лише знання, тобто що знає майбутній спеціаліст, але і те, як він здатен діяти у нестандартних професійних ситуаціях. Для представлення очікуваного результату професійної підготовки науковці звертаються до категорії «компетентність», яка проявляється у компетенціях спеціаліста, що завершив певну ступінь освіти.

У словниках і довідково-енциклопедичних виданнях, в тому числі й педагогічних, поняття «компетентнісний підхід», «компетентність» найчастіше відсутнє. У кращому випадку воно замінюється словами близькими за змістом. Наприклад, у Словнику російської мови С. Ожегова даються поняття «професіонал», «професійний», «компетентний», суть яких зводиться до обізнаності у будь-чому за родом основної трудової діяльності. У педагогічній енциклопедії під редакцією І. Каїрова розкривається сутність поняття

«компетентність загальнокультурна» як рівень освіченості, який достатній для самоосвіти і самостійного вирішення виникаючих при цьому пізнавальних проблем та визначення своєї позиції; «компетенція соціальна» трактується наступним чином: : «соціальні навички (обов'язки), які дозволяють людині «соціальні навички (обов'язки), які дозволяють людині адекватно виконувати та наслідувати норми життя у суспільстві». Значення «професійної компетентності вчителя» розкрито таким чином: «компетентність вчителя професійна – володіння вчителем необхідною сумою знань, умінь, навичок, які визначають сформованість його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистості вчителя як носія певних цінностей, ідеалів і педагогічної свідомості» [5].

Аналіз навчальних посібників із теорії та історії педагогіки 60–70-х років (Н. Болдирев, Н. Гончаров, Б. Єсіпов, Т. Ільїна, Н. Константинов, Є. Мединський, І. Огородніков, М. Шабаєва, І. Шварц, Г. Щукіна) показав, що терміни «компетентнісний підхід», «компетентність» не згадуються, що свідчить, на наш погляд, про те, що ці поняття не були загальноприйнятими. У кращому разі при розгляданні теми «Радянський вчитель» називалися вимоги особистості вчителя і його діяльності. Лише у навчальних посібниках Т. Ільїної, Г. Щукіної, розкриваються поняття «педагогічна майстерність» і «талант» учителя як самостійні поняття.

Ю. Бабанський, С. Баранов, Р. Болотіна, В. Сластьонін ввели поняття, пов'язані з компетентністю учителя, а саме: професійну спрямованість, професійні функції, професійні якості, професійні цінності. В. Сластьонін, Є. Шиянова та інші розкрили зміст та структуру цих понять, дали наукове обґрунтування основних компонентів професійної діяльності, професійної творчості, професійних умінь, професійної майстерності. Вони розкрили становлення, розвиток і удосконалення особистості педагога як професіонала в мовах безперервної освіти.

В. Сластьонін розглядає компетентність педагога як професіоналізм, що полягає у єдності теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності.

У сучасних умовах це поняття вживається дуже широко. У науковій літературі визначається пріоритет компетентності як однієї з головних якостей особистості вчителя.

Особливістю сучасної епохи є тенденція переходу від кваліфікаційного підходу в професійній освіті до компетентнісного, тобто від поняття «кваліфікація» до поняття «компетенція».

Базуючись на численних дослідженнях, міжнародні експерти окреслюють основні критерії, які є засадничими для визначення та відбору предметних компетентностей, а саме:

- предметні компетентності сприяють результатам високого рівня, в тому числі й соціального рівня на шляху до успішного життя та розвиненого суспільства;
- предметні компетентності є відповідними засобами щодо важливих, складних потреб та викликів у широкому контексті;
- предметні компетентності є важливими для особистості вчителя.

Представивши різні підходи до визначення поняття предметних компетентностей, які склались завдяки зусиллям міжнародних освітніх інституцій, слід відзначити, що дискусія, котра триває впродовж останніх 10 років, дала змогу багатьом країнам зробити власні узагальнення й визначення, однак основна роль у розробленні проблем предметних компетентностей належить міжнародним організаціям. Саме вони спробували узагальнити доробок науковців з різних країн світу.

Розмаїття та різноплановість трактування цих понять обумовлені різницею наукових підходів, колом досліджень (вивчення поняття компетентності як інтегративного системного явища або дослідження її структури та підсистем). Різні підходи не виключають один одного, а реалізують різні аспекти розгляду, залежно від того, що становить основний науковий інтерес дослідження.

Аналізуючи різноманітні підходи до визначення поняття предметних компетентностей та предметних компетенцій, ми прийшли до власного бачення даної проблеми.

Компетенція – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія.

У залежності від характеру професійної діяльності виділяють компетенції, що характеризують її різні складові і дозволяють успішно вирішувати професійні завдання. Так, виділяють ключові компетенції (здатність до рефлексії, готовність до саморозвитку, володіння способами оперативного отримання та обробки інформації), соціальні компетенції (готовність до толерантного спілкування, взаємодії на рівні діалогу культур) та ін. Компетенції є важливими характеристиками освітнього процесу.

Таким чином, аналіз наукової літератури та досвіду інших країн дозволяє говорити про те, що компетентність – це складне особистісне утворення, що дозволяє фахівцю доцільно діяти і ефективно вирішувати професійні завдання в конкретних ситуаціях і при обставинах, що склалися.

Компетенції – це підтверджена готовність індивіда використовувати весь свій професійно-особистісний та творчий потенціал для успішної діяльності у певній галузі, усвідомлення відповідальності за результати цієї діяльності. Компетенції постають у вигляді цілей, в компетентність – у вигляді результатів професійної підготовки студентів, міра досягнень цих цілей і є показниками компетентності.

Компетентність – це інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції. Компетентність побудована на комбінації взаємо відповідних пізнавальних відношень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та умінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії.

Предметна компетентність – це складне особистісне утворення, що поєднує в собі професійно-особистісний і творчий потенціал фахівця, необхідний для результативного виконання професійних функцій і готовність до нестандартного виконання дій в області обраної професійної діяльності.

Компетентнісний підхід є своєрідним внутрішнім механізмом оновлення місту професійної освіти у відповідь на соціально-економічну реальність, що змінюється. Він реалізується у трьох сферах прояву цих оновлень: пізнавальної

(процесуальної), комунікативної і діяльнісної. Результатом цих оновлень виступає компетентність як володіння певним комплексом знань, умінь, навичок та особистісних якостей, цінних для суспільства, у вирішенні професійних проблем і творчому виконанні професійних функцій фахівцем певної сфери професійної діяльності.

Формування предметних компетентностей майбутніх учителів філологічних спеціальностей в умовах ступеневої освіти ми розглядаємо з позиції поєднання особистісного та діяльнісного. Ми вважаємо, що предметні компетентності майбутнього вчителя філологічних спеціальностей повинні обов'язково відображати ступінь його готовності до відтворення фахових знань. Готовність до реалізації професійно-педагогічних функцій в самостійній професійній діяльності майбутніми вчителями філологічних спеціальностей передбачає необхідність систематичної роботи з формування у них предметних компетентностей.

Література

1. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – Москва: Наука, 1978. – 126 с.
2. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя / М. И. Лукьянова // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 56–61.
3. Лызь Н. А. Образовательная компетентность студентов как фактор качества высшего образования / Н. А. Лызь // Педагогика. – 2011. – № 5. – С. 67–76.
4. Локшина О. Развитие компетентного подхода в образовании Европейского Союза / О. Локшина // Шляхи освіти. – 2007. – № 1 (43). – С. 16–21.
5. Образование в конце XX века: материалы «круглого стола» / под ред. А. В. Хуторского // Вопросы философии. – 1992. – № 9. – С. 3–21.
6. Оботурова Г. Н. Основные направления в исследовании комплексного подхода и преемственности в формировании культуры будущего учителя / Г. Н. Оботурова. – Вологда, 1989. – 16 с.